Materiallar to'plami · Conference Proceedings
"ZAMONAVIY TADQIQOTLAR VA BARQAROR RIVOJLANISH" respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
04 August 2026
UDK 373.3
PEDAGOGIKA

BOSHLANG'ICH SINFLARDA EKOLOGIK KOMPETENSIYA VA KOMPLEKS FIKRLASH UYG'UNLIGINI TA'MINLASHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Mohro'y Sodirzoda Muxtoriy*
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
✉ m_muxtoriy@mail.ru

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik kompetensiya va kompleks fikrlash uyg'unligini shakllantirishga xizmat qiluvchi pedagogik shart-sharoitlar nazariy-metodik jihatdan asoslangan. Kompleks fikrlashning tizimli aloqalarni aniqlash, sabab va oqibat zanjirlarini qurish, ko'p omilli vaziyatni tahlil qilish, jarayon dinamikasini kuzatish, yechim oqibatlarini oldindan tasavvur etish hamda asoslangan qaror ishlab chiqish ko'rsatkichlari tavsiflangan.

Kalit so'zlar

ekologik kompetensiya, kompleks fikrlash, tizimli fikrlash, boshlang'ich ta'lim, barqaror rivojlanish, ekologik ta'lim, fanlararo integratsiya, loyiha faoliyati, refleksiya, pedagogik shart-sharoit.

DOI: 10.5281/zenodo.21743572

KIRISH

Ekologik muammolarning kundalik turmush, salomatlik, oziq-ovqat xavfsizligi, suv resurslari, energiya sarfi va hududiy farovonlik bilan uzviy bog'liqligi ta'lim oldiga yangi pedagogik vazifalarni qo'ymoqda. "Boshlang'ich maktab davri bolaning tabiat haqidagi dastlabki ilmiy tasavvurlari, qadriyat yo'nalishlari, kundalik odatlari va mas'uliyatli xulq me'yorlari tarkib topadigan muhim bosqich hisoblanadi"[4. Ilovatdinova, D. A.]. Mazkur davrda o'quvchi ekologik hodisaning tarkibiy qismlarini, ular o'rtasidagi aloqalarni, inson harakatining bevosita va bilvosita oqibatlarini, vaqt davomida yuz beradigan o'zgarishlarni hamda qabul qilinadigan qarorning ijtimoiy mazmunini anglay olishi lozim. O'zbekistonda ekologik madaniyatni rivojlantirish davlat siyosatining dolzarb yo'nalishlaridan biri sifatida mustahkamlanmoqda. 2025-yil 15-maydagi PQ-184-son qaror bilan tasdiqlangan "2030-yilgacha aholining ekologik madaniyatini yuksaltirish konsepsiyasi"da yosh avlodda ekologik bilim, ong, madaniyat va yashil iste'mol odatlarini shakllantirish vazifalari belgilangan. Ta'lim muassasalarida ekologik mazmunni tizimli tashkil etish mazkur vazifalarning pedagogik tayanchini hosil qiladi.

"Boshlang'ich ta'lim amaliyotida ekologik mazmun tabiatshunoslikka oid mavzular, o'qish savodxonligi matnlari, matematika masalalari, texnologiya mashg'ulotlari, tasviriy faoliyat, tarbiyaviy suhbatlar va sinfdan tashqari tadbirlar tarkibida uchraydi"[6. Umarova, D. A.]. Ushbu imkoniyatlar yagona didaktik maqsad asosida birlashtirilmasa, o'quvchining ekologik tasavvurlari parchalanib qoladi. Masalan, suvni tejash qoidasi alohida o'rganilib, suv manbai, iste'mol jarayoni, energiya sarfi, gigiyena, qishloq xo'jaligi va oilaviy odatlar o'rtasidagi aloqalar ochib berilmasa, o'quvchi harakatning tizimga ta'sirini anglamaydi. "Kompleks fikrlash ekologik mazmunni aloqadorlik, sababiylik, dinamiklik va mas'uliyat mezonlari asosida idrok etishga xizmat qiladi"[5. Ortiqova, Z. N.].

Ekologik kompetensiya shaxsning ekologik bilimlarni tushunishi, tabiatga qadriyatli munosabat bildira olishi, kundalik faoliyatda ekologik me'yorlarga rioya qilishi, muammoni aniqlashi, dalillarni tahlil qilishi,

mas'ul yechim tanlashi va uning natijasini baholashi orqali namoyon bo‘ladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi darajasida bu kompetensiya suv, havo, tuproq, o‘simlik, hayvonot, chiqindi, energiya va iste'mol bilan bog‘liq vaziyatlarda kuzatish, savol berish, aloqalarni ko‘rsatish, tejamkor xulqni bajarish, guruh bilan ishlash hamda o‘z faoliyati yuzasidan xulosa chiqarishni qamrab oladi. “Ekologik mazmun fikrlash faoliyati uchun real obyekt va muammo maydonini beradi”[3. Fisher D. M.]. “Kompleks fikrlash ekologik mazmunning ichki tuzilishi hamda sababiy aloqalarini ochishga xizmat qiladi”[2. Curwen, M. S.]. Ekologik mas'uliyat esa o‘rganilgan bilim va fikrlash natijasini kundalik xulq, loyiha, tashabbus hamda qaror shakliga olib chiqadi. Shu sababli boshlang‘ich ta'limda ekologik kompetensiyani rivojlantirish metodikasi fikrlash jarayonini, amaliy faoliyatni va qadriyatli munosabatni yagona pedagogik siklga birlashtirishi zarur. Ushbu fikrlarga tayanib quyidagi usulni tadqiqotimiz usuli sifatida tavsiya etamiz.

“Sinfimizdagi qog‘oz hayoti”

Loyihaning maqsadi qog‘ozdan foydalanish, chiqindi hosil bo‘lishi, daraxt resursi, energiya, suv va qayta ishlash jarayonlari o‘rtasidagi bog‘lanishlarni anglash hamda sinfda mas'ul iste'mol odatini shakllantirishdan iborat. Birinchi kuni o‘quvchilar sinfdagi qog‘oz turlarini aniqlaydi va bir kunlik qog‘oz chiqindisini xavfsiz tarzda yig‘ib, guruhlarga ajratadi. Ikkinchi kuni chiqindi miqdori sanaladi, jadval tuziladi va matematika darsida ma'lumotlar diagrammada ifodalanadi. Ona tili darsida “Qog‘oz qayerdan keladi?” mavzusidagi axborot matni tahlil qilinadi. Tabiiy fan darsida daraxt, suv, energiya, ishlab chiqarish, iste'mol va chiqindi elementlari ishtirokidagi tizim xaritasi yaratiladi. Texnologiya mashg‘ulotida ishlatilgan qog‘ozdan foydali mahsulot tayyorlanadi.

XULOSA

“Boshlang‘ich sinflarda ekologik kompetensiya va kompleks fikrlash uyg‘unligini ta'minlash ekologik mazmun, fikrlash operatsiyalari, qadriyatli munosabat, amaliy faoliyat va refleksiyani yagona didaktik tizimda tashkil etishni talab qiladi”[1. Bianchi G.]. Ekologik kompetensiya o‘quvchining tabiat haqidagi bilimlari, mas'ul munosabati, kundalik xulqi va o‘z faoliyatini tahlil qilish qobiliyatida namoyon bo‘ladi. Kompleks fikrlash ushbu kompetensiyaning aloqadorlik, sababiylik, ko‘p omillilik, dinamiklik, modellashtirish va prognoz qilish jihatlarini rivojlantiradi. Boshlang‘ich ta'lim shaxsning keyingi intellektual, ma'naviy va ijtimoiy rivojlanishini belgilovchi muhim bosqich hisoblanadi. Ushbu davrda o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, muammoni anglash, turli fanlarga oid bilimlarni o‘zaro bog‘lash va amaliy vaziyatlarda qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ta'lim jarayonida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kompleks fikrlash qobiliyatini rivojlantirish ularning voqea-hodisalarni yaxlit idrok etishi, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlashi hamda asoslangan xulosalar chiqarishiga xizmat qiladi. Shu sababli boshlang‘ich ta'lim mazmunini integrativ yondashuvlar, muammoli topshiriqlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida takomillashtirish muhim ilmiy-pedagogik vazifa sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Bianchi, G., Pisiotis, U., & Cabrera Giraldez, M. (2022). GreenComp: The European sustainability competence framework. Publications Office of the European Union.
2. Curwen, M. S., Ardell, A., MacGillivray, L., & Lambert, R. (2018). Systems thinking in a second grade curriculum: Students engaged to address a statewide drought. Frontiers in Education, 3, 90. doi:10.3389/feduc.2018.00090.
3. Fisher, D. M., & Systems Thinking Association. (2023). Systems thinking activities used in K–12 for up to two decades. Frontiers in Education, 8, 1059733. doi:10.3389/feduc.2023.1059733.
4. Ilovatdinova, D. A. (2025). Kreativ yondashuv asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tizimli fikrlash ko‘nikmalarini takomillashtirish mexanizmi. *Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali*, 3(10), 1877–1881. DOI: 10.5281/zenodo.17499259.
5. Ortiqova, Z. N., & Madazimova, M. A. (2025). Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kreativlikni boshqa fanlar bilan integratsiya qilish orqali rivojlantirishining afzalliklari. *Pedagogik islohotlar va ularning yechimlari*, 17(2).

6. Umarova, D. A., & Chaqqonova, A. T. (2025). Boshlang‘ich ta’lim fanlari integratsiyasi. *Yangi O‘zbekiston, yangi tadqiqotlar jurnali*, 2(9).